

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 343.93

Валерій Васильович СОКУРЕНКО,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

СТАБІЛІЗАЦІЙНО-ТРАНЗИТИВНА СТРАТЕГІЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Російсько-українська війна цілком закономірно сформувала низку неординарних, онтологічних і метафізичних викликів перед Українським суспільством, нашою державністю загалом. Їх перелік вельми широкий: від депопуляції й до урбіциду. В цьому ряду відносно відокремлено стоїть проблема відновлення повноцінного життя на деокупованих територіях України. Власне самі деокуповані території постали специфічним, нетиповим об'єктом кримінологічного аналізу та розгортання кримінально-превентивної діяльності. Для нього виявились характерними численні віктимогенні, інфраструктурно-урбаністичні, політичні, економічні, організаційні чинники детермінації злочинності. До всього іншого варто, вочевидь, брати до уваги й умови невизначеності у реалізації підходів щодо відновлення цих територій з урахуванням обстановки продовжуваних бойових дій, загроз життю, здоров'ю громадян, працівників правоохоронних органів, військовослужбовців, пов'язані з цим тенденції до скорочення чисельності населення, зміни структури бізнес-середовища. Їх належне дослідження та адекватне реагування вимагає комплексного, стратегічного підходу, моделі якого, наразі, не існує.

Принагідно зауважимо, що науково-прикладним проблемам кримінологічного стратегування присвячені праці О.М. Бандурки, О. І. Бугери, В. С. Батиргареєвої, В. В. Голіни, О. М. Джузи, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, М. Г. Колодяжного, М. В. Корнієнка, О. М. Костенка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова та ін. Наявні напрацювання з цього напрямку характеризуються ґрунтовністю, бо ж навіть науковою фундаментальністю.

В той же час російсько-українська війна ставить перед нашим народом і державою екстраординарні виклики, які вимагають оперативної й виваженої специфікації існуючих загальнотеоретичних положень, формування проактивної стратегії протидії злочинності на деокупованих територіях України із врахуванням особливостей кримінологічної обстановки, що типово складається після їх звільнення від загарбника, а також нетипових обставин і прогнозованих криміногенних ризиків. Поєднання реактивної та проактивної компоненти презентує стабілізаційно-транзитивну платформу стратегування.

Мета статті – запропонувати теоретичну модель стабілізаційно-транзитивної стратегії протидії злочинності на деокупованих територіях України, охарактеризувати основні її складові.

Виклад основного матеріалу. Оперування стратегічним підходом при розробці заходів реагування на загрози злочинності стало вже узвичаєною справою. Втім, переважно у сфері кримінологічної доктрини, наукових досліджень. Натомість кримінально-превентивна практика вельми неохоче впроваджує до свого функціоналу інструменти стратегування. І це не дивно. Стратегування вимагає стратегів, людей зі стратегічним мисленням. Останнє не є даниною, а формується у мисленневих сферах найвищого ступеня абстрагування, який зазвичай і зі зрозумілих причин виявляється надлишковим на безпосередньому правозастосовному рівні. Навіть ті нормативні документи, які з певною регулярністю приймаються Урядом у сфері протидії злочинності і називаються стратегіями, досить часто такими не є за визначенням. Тому і практика у цьому напрямі виявляється короткозорою, значною мірою імітаційною. І цей стан справ необхідно змінювати.

Початково «стратегія» є військовим терміном, що означає вищу галузь військового мистецтва, що вивчає закономірності та характер війни, розробляє теоретичні основи планування та ведення військових операцій, визначає стратегічні завдання політики й обслуговує її¹. З часом це особливе мистецтво найвищого системно-динамічного мислення з елементами гри поширилося на позавоєнні галузі соціального управління, в тому числі й, зокрема, на кримінологію, теорію управління протидією злочинності. Класичним вже стало визначення стратегії протидії злочинності, сформульоване професором О. М. Литвиновим: це система обґрунтованих та офіційно прийнятих поглядів та уявлень, принципів і положень про шляхи, засоби й механізм захисту життєво важливих інтересів громадянина, суспільства та держави, законних, із точки зору права, від внутрішніх і зовнішніх загроз із боку злочинності². Вона характеризується такими ознаками: 1) є системою теоретичних положень, сукупністю політико-правових ідей, розгорнута на довгострокову перспективу; 2) визначає

¹ Носач А. В. Захист державного суверенітету і територіальної цілісності України: кримінологічне дослідження : монографія. Харків : Золота миля, 2020. С. 291.

² Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 380.

загальну орієнтацію діяльності щодо протидії злочинності, загальні цілі і довгострокові завдання, основні напрямки цієї діяльності; 3) виходить із вимог системи об'єктивних законів у сфері протидії злочинності¹.

Не зайвим буде також зауважити і на тому, що стратегію протидії злочинності прийнято розглядати в широкому і вузькому значенні, а також у прив'язці до кримінологічної діяльності на рівні держави в цілому, регіональному та місцевому рівнях. У кримінологічній стратегії варто виділяти чотири аспекти, урахування яких дозволяє при організації та здійсненні протидії злочинності не втрачати ознак перспективності і разом із тим не допускати суб'єктивістських і волюнтаристських рішень. Перший аспект кримінологічної стратегії полягає в тому, що визначається її кінцева мета у формі світоглядної позиції з питань призначення, ролі, місця і методів протидії злочинності. Другий аспект пов'язаний із визначенням контуру політичного курсу держави у сфері протидії злочинності на даному конкретному історичному етапі розвитку суспільства. Третій аспект стосується її цільових настанов на конкретній стадії розвитку, четвертий – у рамках певного періоду². Ідентичну позицію висловлює і О. А. Туєв, коли веде мову про чотири основні характеристики стратегії протидії злочинності як такої: 1) кінцева мета стратегії у формі світоглядної позиції з питань призначення, ролі, місця і методів діяльності правоохоронних органів щодо протидії злочинності; 2) визначення контуру політичного курсу протидії злочинності на конкретному історичному етапі розвитку суспільства; 3) визначення цільових установок на конкретній стадії розвитку суспільства; 4) визначення періоду реалізації стратегії³.

Відтак, кримінологічна стратегія надає функціонуванню протидії злочинності стабільності, плановірності, спрямованості, забезпечує безпосередність і послідовність розробки завдань діяльності та їх диференціацію за рівнями та сферами застосування. Вона служить своєрідною платформою для довгострокових і перспективних планів діяльності окремих суб'єктів, убирає в себе фундаментальні надбання науки та новітні форми організації практичної сторони справи, чітко визначає засоби, у тому числі обумовлені специфікою дії механізмів реалізації довгострокової кримінологічної політики. Вона характеризується стабільністю основного вектора спрямованості, тенденцією поетапного наближення до глобального завдання (забезпечення безпеки соціуму в цілому та окремих індивідів), припускає можливість корегування структурних елементів у зв'язку з істотними зрушеннями в криміногенній ситуації країни⁴.

¹ Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія. Харків : НікаНова, 2012. С. 53.

² Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 378. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_22.pdf.

³ Туєв О.А. Кримінологічна політика і стратегії протидії рейдерству. *Публічне право*. 2012. № 4 (8). С. 188.

⁴ Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 378–379. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_22.pdf.

Враховуючи позначений формат доктринального розуміння стратегії протидії злочинності, ґрунтуючись на результатах кримінологічного аналізу ситуації, що складається на деокупованих територіях України, можемо запропонувати *теоретичну модель стабілізаційно-транзитивної стратегії протидії злочинності на деокупованих територіях*.

I. Ціннісно-світоглядний компонент стратегії визначає базові засновки стратегічного мислення, забезпечує фундаментальне орієнтування системи кримінально-превентивної діяльності, дозволяє позбутися невинновданого морально-правового релятивізму. Переконані, стратегія протидії злочинності на деокупованих територіях має бути підкорена ліберально-гуманістичній домінанті. Війна – своєрідний тест на здатність до збереження ліберальних основ життя й суспільного договору українців. Вона завдає багато страждань, є потужним травмуючим чинником найбільш глибинної дії. І це сприяє породженню ненависті, ресентименту, прагнення до помсти. В цьому трикутнику конче важливо не втратити наше цивілізаційне обличчя, зберегти відданість принципам гуманізму і верховенства права. Відтак, у пропонованій стратегії репресивна складова реалізується виключно в контексті і засобами кримінальної юстиції, адаптованої до викликів транзитивного періоду. Світовий досвід підказує, що така адаптація, зазвичай, відбується через механізми так званого перехідного правосуддя (або правосуддя перехідного періоду). І Україні цих механізмів не оминати. Вони, окрім притягнення до кримінальної відповідальності винних у вчиненні воєнних злочинів, колабораціонізму і пов'язаних з ним кримінальних правопорушень, передбачають також і амністію для визначеної категорії осіб, а також встановлення історичної правди, примирення, інституційні реформи, спрямовані на неповторення минулого, роботу із жертвами (сатисфакції, компенсації тощо). Україні ще належить напрацювати власний проєкт перехідного правосуддя. І його кримінологічне забезпечення – задача для подальших наукових досліджень, що мають бути розгорнуті вже сьогодні.

II. Фазово-цільовий компонент стратегії формує каскад цілей її реалізації, уявлень про бажані результати, що можуть бути диференційовані за різними етапами (фазами).

Фаза стабілізації. В її основі – соціально-гуманітарне відновлення на фоні реалізації стратегії зменшення можливостей вчинення кримінальних правопорушень. Ця стратегія, слушно зауважує В. В. Голіна, не потребує значних матеріальних ресурсів, а форми її реалізації можуть бути урізноманітнені й адаптовані до потреб конкретного регіону¹. При цьому також прийнято вважати, що значний практичний потенціал стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів реалізується у поєднанні із стратегією *community policing*, яка вже довела свою ефективність у західних країнах, таких як США, Велика Британія та Японія². Під стратегією *community*

¹ Голіна В. В. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів у системі запобігання злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 3 (17). С. 77.

² Носач А. В. Захист державного суверенітету і територіальної цілісності України: кримінологічне

policing зазвичай розуміють нормативно визначену добровільну діяльність громадських організацій, окремих громадян та інших недержавних суб'єктів, спрямовану на профілактику злочинності шляхом патрулювання, затримання злочинців і правопорушників, розшуку викраденого майна й інших прямих і непрямих форм роботи із забезпечення громадського порядку та безпеки¹. Тож специфіка розглядуваної стратегії полягає в тому, що діяльність спрямовується не на зміну поведінки злочинця, а виключно на убезпечення від злочинного випадку. При цьому об'єктом контролю стає не злочинність як сукупність певних злочинів, а шкода та загроза безпеці, що зумовлює винайдення нових методів реагування².

Зрозуміла річ, умови реалізації стратегій зменшення можливостей вчинення кримінальних правопорушень та *community policing* у країнах Західної Європи та США геть відмінні від тих, що наразі складаються на деокупованих територіях. Тим не менш, їх потенціал є значним, а кримінальна превенція з опорою на громаду – універсальним інструментарієм, цілком застосовуваним в неординарних умовах. Отже, базою стабілізаційної фази можна вважати компоненти стратегій зменшення можливостей вчинення кримінальних правопорушень та *community policing*, спрямовані на блокування чинників стимулювання первинної мотивації на агресію та експансію через ускладнення вчинення правопорушень, підвищення ризику викриття правопорушника та сприяння у задоволення базових потреб життєдіяльності: їжа, одяг, доступ до базових благ цивілізації (тепло, електроенергія, лікарські засоби, медичні послуги, транспорт).

Враховуючи засновки та арсенал вказаних кримінологічних субстратегій, *стратегічними цілями стабілізаційної фази* розроблюваної нами комплексної стратегії є:

1) *відновлення системи правоохоронної та судової діяльності, державного й муніципального адміністрування*. Для цієї фази цілком допускається впровадження змішаного режиму юрисдикційної діяльності, що передбачає тимчасове базування органів правопорядку поза безпосередніми зонами деокупації із забезпеченням щоденної присутності необхідних сил і засобів на деокупованій території. Типовим прикладом є організація діяльності правоохоронних органів на території деокупованого м. Херсона. Поруч з цим ключова роль відводиться розгортанню функціоналу місцевих військових адміністрацій;

2) *стабілізація показників громадської безпеки, зниження рівня загроз життю, здоров'ю населення, що виникли внаслідок присутності окупаційних сил держави-агресора, ведення бойових дій*;

3) *стабілізація факторів громадського порядку*;

дослідження : монографія. Харків : Золота миля, 2020. С. 295.

¹ Маршуба М. О. Взаємозв'язок стратегій «community policing» і зменшення можливостей учинення злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2018. Вип. 35. С. 47.

² Шрамко С. С. Поняття та специфіка стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1 (8). С. 200.

4) *відновлення базових параметрів системи загальносоціального запобігання злочинності, зниження її соціального навантаження, а саме: відновлення надання медичної допомоги, системи соціальних послуг, пенсійного забезпечення, гуманітарної підтримки населення (продукти харчування, лікарські засоби, разові грошові виплати і т.п.), електропостачання, газо- та водопостачання;*

5) *відновлення зв'язку (передусім GSM), мереж комунікацій з населенням (сигнали українських радіостанцій, телебачення, Інтернет);*

6) *стабілізації до мінімально можливого рівня показників загроз національній безпеці від колабораційної діяльності, шпигунства тощо;*

7) *посткримінальний фіксаж, формування повної картини минулої криміногенної обстановки, що мала місце протягом тимчасової окупації із встановленням максимально можливого кола жертв кримінальних правопорушень за всіма напрямками антикримінальної діяльності.*

Фаза постстабілізаційного транзиту репрезентує такі ключові кримінологічні цілі:

1) *встановлення балансу кримінологічної обстановки на деокупованій території та решті територій України з урахуванням допустимих регіонально зумовлених аберрацій;*

2) *встановлення соціальної злагоди, взаємопорозуміння й примирення з урахуванням встановленого негативного досвіду колаборації частини населення; відновлення соціальної справедливості як юрисдикційними засобами (кримінальна відповідальність, амністія), так і неюрисдикційними, загальносоціальними, гуманітарними;*

3) *унеможливлення повторення окупації звільнених територій;*

4) *компенсації та сатисфакції жертвам війни;*

ІІІ. Трансфазовий цільовий компонент передбачає досягнення фазово наскрізних цілей стратегії, а саме:

1) *забезпечення якісного та юридично оформленого стратегування й використання ефективної тактики протидії злочинності на деокупованих територіях;*

2) *формування та реалізація стійкої гуманітарної політики, що виключає «релятивізм зла», стимулює розвиток національної пам'яті, культурно-цивілізаційної ідентичності Українського народу;*

3) *зміцнення військового, оборонно-промислового потенціалу України;*

4) *зміцнення інформаційної безпеки, встановлення ефективних бар'єрів поширення ворожої пропаганди, в тому числі й на деокупованих територіях, враховуючи їх близькість до фактичного місця перебування сил країни-агресора;*

5) *удосконалення правового регулювання відносин у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки і проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а саме: усунення колізій між кримінально-правовими нормами статей 111, 111-1, 111-2, 436-2 КК України, приведення у відповідність із принципами пеналізації санкцій відповідних статей. Відповідні рекомендації вже сформовані у корпусі*

наукових праць, зокрема вчених Харківського національного університету внутрішніх справ;

б) збереження наукових шкіл, сформованих у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що належать до сфери управління МВС та здійснюють підготовку поліцейських, а також нарощування їх спроможностей для усебічного забезпечення потреб правоохоронної системи, в тому числі для роботи на деокупованих територіях України. Наразі відчувається як істотний кадровий голод в органах та підрозділах Національної поліції, так і потреба в адаптації освітнього процесу під запити діяльності в умовах воєнного стану, функціональної інтеграції безпекового блоку.

IV. Функціональний компонент репрезентує напрями розгортання кримінально-превентивної діяльності та конкретні групи заходів на кожній з означених фаз та щодо досягнення визначених стратегічних цілей. Основними з них, на нашу думку, можуть бути визнані такі:

1. Кадрове, організаційне, інфраструктурне, матеріально-технічне відновлення діяльності місцевих органів державної влади, місцевого самоврядування. Особлива і першочергова роль відводиться відновленню правоохоронної діяльності й діяльності підрозділів Державної служби з надзвичайних ситуацій: починаючи від підбору приміщень, в яких може розташовуватись особовий склад з урахуванням вимог убезпечення від можливих обстрілів й закінчуючи питаннями налагодження службового зв'язку (зокрема з використанням систем *Starlink*), постачання портативних генераторів електроструму, пального, озброєння тощо.

2. Здійснення будинкового, квартирного обходу з метою: 1) наявного населення, з'ясування його першочергових потреб, зокрема потреб невідкладній домедичній та медичній допомозі, евакуації із зони бойових дій, прилеглих та інших небезпечних та/або непридатних для проживання територій; 2) виявлення осіб, які становлять загрозу для місцевого населення, українських сил правопорядку: представники збройних сил країни-агресора, парамілітарних утворень, що їм підпорядковуються та не встигли залишити територію, щодо якої здійснено деокупацію; громадян України – колаборантів, осіб, які вчиняли пособництво державі-агресору.

3. Здійснення первинного (щодо ключових шляхів, будівель критичної інфраструктури, медичних закладів) та подальшого гуманітарного розмінування.

4. Відновлення зв'язку: роботи базових станцій стільникового зв'язку, радіо-, телемовлення; роботи мережі поліцейських станцій, організація прийому громадян, надання їм сприяння у встановленні зв'язку з близькими особами (можливість телефонного, супутникового зв'язку тощо); відновлення транспортного сполучення з деокупованими територіями.

5. Запровадження обмежувально-превентивних фільтраційних заходів: комендантської години, системи блок-постів, піших та автомобільних патрулів.

6. Встановлення оперативного контролю за територією: починаючи від налагодження роботи негласного, агентурного апарату, його розстановки за ключовими напрямками оперативно-службової діяльності й закінчуючи організацією міжвідомчої співпраці оперативних підрозділів Національної поліції (в том числі й підрозділів оперативно-технічних заходів та кримінального аналізу) з підрозділами СБУ (контррозвідка), ГУР МО.

7. Віктимологічне запобігання воєнним злочинам: вжиття інженерних, організаційних, інформаційно-просвітницьких заходів щодо захисту життя і здоров'я місцевого населення від ризиків загибелі, травмування внаслідок ворожих артилерійських обстрілів (інформування про порядок дій у випадку загроз, запуск системи оповіщення, облаштування захисних споруд, організація евакуаційних маршрутів, засобів, забезпечення прикриття їх функціонування).

8. Налагодження функціонування системи поставок гуманітарної допомоги як від представників громадянського суспільства в Україні (волонтерські організації), так і міжнародної гуманітарної допомоги.

9. Оперативне супроводження поставок та розподілу гуманітарної допомоги, запобігання та припинення фактів незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2 КК України).

10. Проведення комплексу цільових оперативно-профілактичних операцій з метою виявлення та вилучення з незаконного обігу вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв та вибухових речовин.

11. Розгортання планомірної роботи по виявленню колаборантів, забезпечення притягнення їх до кримінальної відповідальності. Налагодження контррозвідувальної діяльності, припинення спроб потрапляння до складу органів державної влади, зокрема правоохоронних органів, а також Збройних Сил України агентів країни-агресора.

12. Виявлення, облік організація встановлення місця перебування та повернення безвісти зниклих, викрадених, незаконно позбавлених волі людей, захоплених в полон військовослужбовців України. Особлива категорія – діти, незаконно вивезені окупаційною адміністрацією на інші тимчасово окуповані території України або до російської федерації. Наразі точну їх кількість встановити складно. Однак за експертними оцінками йдеться про декілька тисяч.

13. Встановлення місця перебування та організація контролю за поведінкою, побутовим облаштуванням, доступом до медичних, соціальних, освітніх послуг дітей, позбавлених батьківського піклування.

14. Встановлення контролю за так званім піднаглядним елементом у широкому значенні цієї категорії. Йдеться про відновлення юрисдикційної, контрольної-облікової роботи з: а) особами, щодо яких встановлено адміністративний нагляд; б) щодо яких у кримінальному провадженні обрано запобіжний захід; в) щодо засуджених. Виняткову проблему в цьому контексті складають особи, засуджені до позбавлення волі на певний строк і які були вивезені (примусово чи шляхом незаконно звільнені з установ

виконання покарань) окупаційною адміністрацією на тимчасово окуповані території чи території російської федерації. Так само проблематичною є організація утримання та здійснення процесуальних заходів з особами, щодо яких обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою в умовах дисфункції з безпекових причин слідчих ізоляторів (типовий приклад – м. Херсон). Робота за цим напрямом – один з пріоритетних напрямів відновлення юрисдикції України та правоохоронної діяльності.

15. Фіксаж й кримінальне документування майна, що незаконно вивезене на інші тимчасово окуповані території або територію інших країн. Окремий напрям роботи – облік та організація розшуку антикваріату, зокрема з використанням можливостей Інтерполу. Належний захист історичної та культурної спадщини – важливий напрям протидії спробам геноциду Українського народу в частині винищення матеріальних джерел національної пам'яті.

16. Планомірне розгортання механізмів перехідного правосуддя.

Висновки. Підводячи підсумки, підкреслимо, що запропоновані параметри теоретичної моделі стабілізаційно-транзитивної стратегії протидії злочинності на деокупованих територіях хоча і визнаються нами базовими, засадничими, проте не є вичерпними. В залежності від конфігурації кримінологічної обстановки на конкретних звільнених від загарбника територіях вказана стратегія може і має піддаватися специфікації, доповнюватись додатковими напрямами, заходами. Водночас важливо зберегти загальну стратегічну орієнтацію та організацію протидії злочинності, що є можливим при дотриманні ціннісно-світоглядного, цільового компонентів, функціонального каркасу. Завершальним компонентом останнього є перехідне правосуддя, розробка концепції та механізму реалізації якої підлягає окремому фундаментальному дослідженню.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2022

Valery V. SOKURENKO,

Doctor of Law, Professor,

Honored Lawyer of Ukraine,

Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkov, Ukraine)

STABILIZATION-TRANSITIVE STRATEGY FOR COUNTERING CRIME IN THE DE-OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE

The article is devoted to the study of a strategic approach to solving the problem of combating crime in the de-occupied territories of Ukraine. Based on the specification of general doctrinal provisions on the nature, content of criminological strategies to the results of the analysis of a typical criminological situation in the de-occupied territories of Ukraine, a theoretical model of a stabilization-transitive

strategy is proposed. As its main components, the following are distinguished: value-worldview, phase-target (with phases of stabilization and post-stabilization transit), transphase and functional. Within the latter, it is proposed to single out 16 main integrated directions for the deployment of criminal and preventive activities.

Keywords: *aggression, occupation, de-occupation, crime counteraction, strategy, stabilization, transit.*